

ישיבת הפתל - ירושלים
שיחת הגאון הרב אביגדר הלוי נבנצל שליט"א
לפרשת פקודי (החודש) תשפ"ה¹
(נכתב ונערך על פי שיחות משנים שעברו)
עבד ה' - הוא לבד חפשי

זקן טף ונשים, ולא רק רצו, גם הצליחו לעשות את זה, בגזירות נוראות ומיתות משונות ונוראות, ואעפ"כ היתה מסירות נפש רבה של יהודים, לעזור זה לזה, לשמור על מצוות כמה שאפשר בתנאים קשים, גם אם עובדים עבודת פרך למצוא איזה זמן לתפילה, יהודים מסרו נפשם לא לאכול חמץ בפסח, גם כשלא היה משהו אחר לאכול, לא לאכול ביום כיפור, להציל עד כמה שיכלו ספרי תורה מהאש, היהדות לא כתבה בשואה. הגרמנים השמידו יהודים ככל שמצאה ידם, אבל היהדות היתה חיה. לעניות דעתי, מאז עקדת יצחק לא היה קידוש השם כמו בדור הזה בגרמניה ובסיביר. יותר קידוש השם מבכל זמן אחר. רבים מתו באמירת "שמע ישראל", ושמרו על צלם אלקים גם בתוך התופת הנוראה. כלל ישראל שמר על צביונו הרוחני. לא עלה על דעתם להטמע בין הגוים.

דבר זה לא היה במצרים. למרות שהיו שם גם צדיקים, אבל לכלל ישראל לא היתה כל כך זקיפות קומה רוחנית. זהו 'יִצְאָא אֶת עַמּוֹ יִשְׂרָאֵל מִתּוֹכָם לְחֵרוֹת עוֹלָם', שלעולם לא חזרו עוד לשעבוד רוחני כמו שהיה במצרים. היהודי חי חיי תורה ומצוות, וזה מה שנותן לו כח לסבול את הרוסים ואת הגרמנים ואת כל שאר שונאי ישראל. יהודים בגטו ששמרו שבת עד כמה שהיה ניתן, ודקדקו בכשרות המזון ובעוד מצוות עד כמה שהתאפשר להם, לא היו בני חורין בגופם, אבל היו בני חורין ברוחם. בתוך העבדות הנוראה של גרמניה, הם היו בני חורין!

הרצון האמיתי שלנו הוא רצון התורה!

הברייתא אומרת, "אין לך בן חורין אלא מי שעוסק בתלמוד תורה" (אבות פ"ו מ"ב). הוא יכול להיות אסור בגופו, הגויים יכולים לשעבד אותו בגופו, אבל ברוחו - הוא בן חורין, כי הוא עוסק בתלמוד תורה.

רבי יהודה הלוי מתבטא באחד מפיוטיו: "עֲבָדֵי הַזְמַן - עֲבָדֵי עֲבָדִים הֵם. עֲבַד ה' - הוּא לְבַד חַפְשִׁי"³. למה עבד ה' הוא "חפשי"? הרי עבדות לה' מחייבת עוד יותר מאשר עבדות לפרעה! אצל פרעה עבדו ששה ימים בשבוע (שמו"ר א, כח), ובלילה נתנו קצת לישון (שם, יב), ואילו אצל הקב"ה האדם הוא עבד שבעה ימים בשבוע, עשרים וארבע שעות ביממה! ההלכה קובעת לו כיצד יישן בלילה (שו"ע או"ח סי' רל"ט), כיצד יקום ממיטתו בבוקר (שם סי' א'), כיצד ירחץ את ידיו (שם סי' ד'), כיצד יתלבש (שם סי' ב'), כיצד יאכל ומה יאכל, ועוד ועוד. אם כן, כיצד אפשר לומר שעבד ה' הוא

יציאת מצרים - "חרות עולם"

השבת נקרא בעזרת ה' את פרשת החודש, להזכיר ולזכור שאנו מתקרבים לחג הפסח, זמן חרותנו. בכל יום בתפלת ערבית אנו מזכירים שפסח הוא זמן חרותנו, שיצאנו בו לחרות עולם - "הַמֶּלֶךְ בְּעֶבְרָתוֹ פֶּלַח בְּכוֹרֵי מִצְרָיִם, וַיֹּצֵא אֶת עַמּוֹ יִשְׂרָאֵל מִתּוֹכָם לְחֵרוֹת עוֹלָם".

וצריך להבין: האם באמת יצאנו לחרות עולם? הרי אחרי שעבוד מצרים היו עוד שעבודים. היה שעבוד של נבוכדנצר, ושעבוד של אנטיוכוס, ושעבוד של הרומאים, ושל שאר שונאי ישראל, ואם מסתכלים על שואת אירופה, הרי שהיא היתה עוד הרבה יותר קשה משעבוד מצרים. אז מה הפירוש שיצאנו ממצרים ל"חרות עולם"?

התשובה היא, שב"חרות עולם" אין הכוונה לחרות גשמית. במובן הגשמי, אכן לא זכינו ביציאת מצרים לחרות עולם. למה אפוא הכוונה ב"חרות עולם"? - הכוונה היא לחרות מן השעבוד הרוחני שהיה במצרים. ישראל היו שקועים במ"ט שערי טומאה, עד ש"כמעט קט היה העיקר ששתל אברהם נעקר, וחזרין בני יעקב לטעות העולם ותעיותן" (רמב"ם פ"א מהלכ' עבודת כוכבים ה"ג). שכחו כמעט לגמרי את האמונה ביחוד ה', ועמדו על סף טמיעה מוחלטת בטומאת מצרים, עד שכבר לא היה שייך לגאולם. השעבוד הרוחני הזה, שפלות הקומה הרוחנית והרגשת ההתבטלות כלפי המצרים, עד שכמעט ונטמעו ביניהם לחלוטין - לא חזרה עוד לעולם². אמנם היו מתיוונים, וגם בדורות מאוחרים יותר היו מתבוללים למיניהם, אבל לכלל ישראל יש זקיפות קומה רוחנית ונחישות הדעת לשמור על התורה ועל המצוות. נהרגים על קידוש השם בימי היונים, נהרגים על קידוש השם בימי הרומאים, נהרגים על קידוש השם בימי האינקוויזיציה ובימי הצלבנים, וכן בימי הקומוניסטים והגרמנים.

אם משווים את גלות מצרים למה שהיה בשואת אירופה, שואת אירופה היתה מבחינה מסויימת יותר קשה מגלות מצרים. ב"ה לא כל עם ישראל היה תחת ידי הרשע הארוך, היו מקומות שהוא לא כבש, אבל במקומות שהוא כבש - מצב היהודים היה הרבה יותר גרוע מאשר במצרים. במצרים שלוחי בני ישראל יכלו לדבר עם פרעה, משה מצליח להשיג ליהודים יום מנוחה בשבת. עם הרשע הגרמני לא היה שייך לדבר על דבר כזה. גם הגזרות היו הרבה יותר קשות מאשר במצרים. במצרים גזרו רק על הזכרים, וגם זה רק על הנולדים, וכאן רצו להשמיד להרוג ולאבד מנער ועד

לכדו חפשי?

התשובה היא, שעבד אמיתי הוא רק זה שאינו יכול לפעול כרצונו, אלא משועבד לרצון אחרים. אף אחד לא שואל את העבד, אם הוא רוצה לחרוש היום את השדה או לא. האדון קובע, והעבד חייב לציית. כזו היתה עבודת מצרים. ואולם, לא כן היא העבודות לה'. העבודות לה' אינה מכפיפה אותנו לרצון אחרים, אלא להפך! היא משעבדת אותנו לרצון עצמנו! שהרי הנשמה היא חלק א-לוה ממעל, וממילא, רצון ה' הוא גם רצונה של הנשמה שלי. כשאני עבד ה', זוהי החרות האמיתית, כי זהו רצונה האמיתי של הנשמה שלי, לעשות את רצון ה'.

הרמב"ם אומר, "מי שהדין נותן שכופין אותו לגרש את אשתו ולא רצה לגרש, בית דין... מכין אותו עד שיאמר רוצה אני, ויכתוב הגט, והוא גט כשר", ואין אומרים שהוא גט שנעשה בכפייה, שהוא פסול (רמב"ם פ"ב מהלך גירושין ה"ב). שואל הרמב"ם: מה יעזור שתכה אותו עד שיאמר "רוצה אני"? הרי האמת היא שהוא אינו רוצה! ואיזה ערך יש לאמירת "רוצה אני" שבאה בכפייה? אומר הרמב"ם כך: האמת היא, שכל אדם רוצה לנהל את חייו על פי התורה, אלא שהיצר מפריע לפעמים לרצון הזה להתגלות. ממילא, אם ההלכה מחייבת אדם מסויים לגרש את אשתו והוא מסרב לעשות זאת, וע"י הכאת בית דין הוא כבר אומר "רוצה אני", אין זו אמירה מן השפה ולחוץ, אלא גילוי אמיתי של רצונו הפנימי של האדם, ולכן זה מועיל⁵ (רמב"ם שם).

לכן אין לך "בן חורין" אלא מי שעוסק בתלמוד תורה, כי הוא עושה את הרצון האמיתי שלו. מי שעושה דברים אחרים, הוא עבד של היצר הרע שלו, או של סטאלין או של כל רשע אחר. אבל עבד ה' - הוא לכד חפשי, כי הוא היחיד שעושה את רצונו שלו.

אנו היום, ב"ה, לא עבדי עם אחר שמכריח אותנו לבטל תורה, אבל אנו עבדי יצר הרע. ומי צריך להוציא אותנו מן העבודות הזאת? - אנחנו! אנו בעצמנו צריכים לשחרר את עצמנו מהעבודות הזו. ע"י שנעסוק בתורה נוכל לשחרר את עצמנו, ולהיות חפשים. ככל שנקבל על עצמנו יותר ויותר עול תורה, כך נשתחרר יותר ויותר. כי "כל המקבל עליו עול תורה מעבירים ממנו עול מלכות ועול דרך ארץ" (אבות פ"ג מ"ה). ממילא, אם נעמיס על שכמנו עול תורה, נזכה להשתחרר מכל השעבודים האחרים, הגשמיים והחילוניים.

חומרת איסור חמץ - ללמד על מדת הזריזות

התורה מצוה בפרשת החודש: "שְׁבַעַת יָמִים מִצוֹת תֹּאכְלוּ... וּשְׂמַרְתֶּם אֶת הַמִּצְוֹת" (שמות יב, טו-יז). כלומר, צריך לשמור את המצה שלא תחמיץ.

והנה, בענין זה של מצות אכילת מצה ואיסור אכילת חמץ, ישנן הרבה מצוות בתורה: ישנו חיוב "עֲשֵׂה" לאכול כזית מצה בליל ראשון של פסח; ישנה מצוה של "שְׁבַעַת

יָמִים מִצוֹת תֹּאכְלוּ" (שם, טו), שהיא לאו הבא מכלל עשה, שאם תרצה לאכול לחם בפסח, תאכל אותו מצה ולא חמץ [והגר"א סובר שמקיים מצות עשה כשאוכל מצה כל שבעה, אלא שאינו חיוב ("מעשה רב" אות קפ"ה; משנ"ב סי' תע"ה ס"ק מ"ה)]; ישנו לאו שלא לאכול חמץ בפסח, שענשו חמור מאד (כרת); ישנו איסור הנאה מחמץ בפסח; איסור בל יראה ובל ימצא (שם, ט), חיוב של "תִּשְׁבִּיתוּ שְׂאֵר מִפֶּתַיְכֶם" (שם, טו), איסור "לֹא תִזְבַּח עַל חֶמֶץ דָּם זֶבַח" (שם כג, יח), איסור אכילת חמץ אפילו בערב פסח אחרי חצות - הרבה מצוות, שכולן סובבות סביב הענין של איסור חמץ בפסח ואכילת מצה. גם חז"ל החמירו באיסור חמץ, ואמרו שחמץ בפסח אוסר את תערובתו אפילו במשהו, שלא כשאר האיסורים, שבטלים בששים (עי' או"ח סי' תמ"ז ס"א ומשנ"ב שם סק"א). נשאלת אפוא השאלה: למה החומרה הגדולה הזו וריבוי המצוות סביב איסור חמץ, יותר מבשאר איסורי מאכלות?

אולי מותר לומר כך: חומרתו של איסור חמץ, והמצוות הרבות סביבו, נובעות מכך שאיסור חמץ ומצות מצה מרמזים ליסוד הזריזות בעבודת ה'. הרי חז"ל דרשו: "וּשְׂמַרְתֶּם אֶת הַמִּצְוֹת (שמות יב, יז) - אל תהי קורא 'אֶת הַמִּצְוֹת', אלא 'אֶת הַמִּצְוֹת'. כדרך שאין מחמיצין את המצות, כך אין מחמיצין את המצוות" (רש"י שם). כלומר, באיסור חמץ ובמצות מצה נרמז היסוד של זריזות בעבודת ה'.⁶ כשם שבמצה כל אחד יודע, שאם לא תשגיח ולא תזדרז היא תחמיץ, כך גם במצוות. אם לא עושים אותן בזריזות, עלולים להחמיץ את המצוה. אמנם בשאר ימות השנה מותר לנו לאכול חמץ, אבל בשבוע של פסח התורה מרחיקה אותנו מאד מהחמץ, כדי ללמדנו "שכל מעשה הצדיקים במהירות" (במדבר י, ה), ובלי מהירות וזריזות זו - עבודת ה' לוקה בחסר גדול, כפי שמאריך הרמח"ל לבאר ב"מסילת ישרים" (פרק ז).

ה"מסילת ישרים" מביא בענין זה את דברי חז"ל, שכשצוה דוד המלך על עבדיו ללכת לגיחון ולמשוח שם את שלמה למלך, אמר בניהו בן יהוידע: "אָמֵן, כֵּן יֵאמֶר ה'" (מ"א א, לו). מדוע היה צריך לומר כן? הרי המרחק מירושלים עד גיחון הוא קטן מאד, ומה כבר יכול למנוע את התכנית מלהתבצע? אומרים חז"ל: הרבה קטיגורין יעמדו מכאן ועד גיחון (כ"ד עו, ב). אפילו בזמן מועט כזה, כשיעור ההליכה מירושלים לגיחון, יכולים להיווצר כל מיני קיטרוגים ומעכבים. שם אמנם היה כבר מקטרג שהיה צריך לחשוש מפניו (והוא אדוניהו שהתנשא למלוך), אבל ה"מסילת ישרים" הבין, שהמדרש לא התכוין דוקא אליו, אלא בכל מצוה יש לחוש, שמא אם לא יזדרזו לעשותה, עלולים לצוץ מפריעים שונים, ומי יודע אם עוד יזכו לעשותה. לכן הזהירו חז"ל, שאם באה מצוה לידו של אדם - יזדרז ויעשנה. "ולא (כדי) להקל מעליו, כמי שמתאוה להשליך מעליו משאו, אלא מיראתו פן לא יזכה לגמור אותה" (לשון ה"מסילת ישרים" שם). ועוד, שעבודת ה' שנעשית בלי זריזות, מעידה על העובד שהוא עושה את הדברים

מתוך הכרח וכפיה, ולא מתוך רצון ושמחה.

בעולם, זה לא להיות שחקן כדורגל, אלא להיות תלמיד חכם גדול וירא שמים.

כך גם בענין סיפור יציאת מצרים. אם אדם מהלל את ה' על יציאת מצרים, ומרבה לספר בשבחו של הקב"ה על הניסים שעשה לנו, איך היינו משועבדים תכלית השעבוד ויצאנו מעבדות לחרות ע"י עשר מכות גדולות שהביא הקב"ה על המצרים, זהו סימן שאיש זה שייך לקדושה ולא לשטויות, וא"כ הרי הוא מגלה על עצמו שהוא משובח, שהוא שקוע בעבודת הבורא.

להמשיך קדושה מהימים הקדושים אל כל

השנה

אנו אומרים בתפילת יום טוב: "והשיאנו ה' אלקינו את ברכת מועדיך לחיים ולשלום לשמחה ולששון". כשאנו מבקשים "חיים ושלום", איננו מתפננים רק לימי רגל, ליום אחד, או לשבוע אחד. אנו מעוניינים בחיים ושלום גם לאחר הרגל. ומכאן, שגם מה שאנו מבקשים באותה בקשה "שמחה וששון", איננו מתפננים רק לימי הרגל, אלא לכל ימות השנה. אמנם מצנת שמחה יש רק פרגל, אבל משמחת הרגל אנו רוצים שיושפע לנו שפע של שמחה וששון לכל ימות השנה, שנוכל לעבוד בהם את ה' בשמחה. וכן את קדושת הרגל אנו לוקחים עמנו הלאה, גם אל הימים שלאחר הרגל⁸.

יהי רצון שנוזכר לשמוח בעבודת ה', להיות דבוקים בעבודת ה' בשמחה ובלב טוב, שנוזכר עוד השנה לעבוד "אֶת הַעֲבֹדָה הַזֹּאת בְּחֵדָשׁ הַזֶּה" (שמות יג, ה), ונאכל שם מן הזבחים ומן הפסחים במהרה בימינו, אמן.

השיחה נערכה לפי קוצר דעתו של העורך,
וכל טעות או חסרון יש לתלות בעורך בלבד.

"אִישׁ לְפִי מְהֻלָּו"

אנו אומרים בהגדה: "וכל המרבה לספר ביציאת מצרים הרי זה משובח". מה פירוש "הרי זה משובח"? - אפשר לפרש בשני אופנים. אפשר לפרש שהמרבה לספר ביציאת מצרים נעשה עכשיו משובח, בגלל שהרבה לספר ביציאת מצרים, אבל יש שפירשו באופן הפוך, שהמרבה לספר ביציאת מצרים מוכיח על עצמו שהיה משובח עוד מקודם לכן, ועל כן הרבה לספר ביציאת מצרים.

מדוע המרבה לספר ביציאת מצרים מוכיח על עצמו שהוא משובח עוד מקודם לכן? שהרי הפסוק אומר: "מִצְרַיִם לְפָסֶף וְכוּר לְזָהָב, וְאִישׁ לְפִי מְהֻלָּו" (משלי כז, כא). כלומר, אם רוצים לדעת כמה סיגים יש בכסף, בוחנים אותו בַּמִּצְרַיִם. ואם רוצים לבחון את הזהב, מתיכים אותו בַּפוֹר, ובודקים כמה הוא נקי. ואולם כיצד בוחנים אדם? - אומר הפסוק, "וְאִישׁ לְפִי מְהֻלָּו". "על ידי שהבריות מהללות אותו במעשיו הטובים, נבחן לרבים אם טוב אם רע" (רש"י שם). אם רוח הבריות נוחה הימנו, כנראה שגם רוח המקום נוחה הימנו. ואם אין רוח הבריות נוחה הימנו, כנראה שגם רוח המקום אינה נוחה הימנו (עי' אבות פ"ג מ"י). כך מפרש רש"י, וכך מפרשים גם אחרים. אבל רבינו יונה מפרש להפך. רבינו יונה מפרש, ש"אִישׁ לְפִי מְהֻלָּו" פירושו, לפי מה שהוא מהלל את האחרים! "אם הוא מְשַׁבַּח המעשים הטובים והחכמים והצדיקים - תִּדְעַ וְיִבְחַנְתָּ, כי איש טוב הוא... כי לא ימצא את לבו רק לשבח את הטוב והטובים תמיד בכל דבריו, ולגנות את העבירות ולהקשות בַּעֲלֵיהֶן⁷... וְהַמְשַׁבַּח מעשים מגונים, או מְהַלֵּל רשעים - הוא הרשע הגמור והמחלל את עבודת ה' יתברך" ("שערי תשובה" שער ג' אות קמ"ח). למשל, אם אדם רגיל להלל שחקני כדורגל או שחקני קולנוע, זה לא מעיד על גדלות נפש מיוחדת. לעומת זאת, אם אדם רגיל להלל תלמידי חכמים ומעשים טובים, הרי זה מוכיח שהוא איש הגון וישר דרך. הוא מבין, שמה שחשוב

1. לדעת הרב שליט"א, בכל פרשה בתורה יש קשר או הקבלה בין תחילת הפרשה לסופה. [הרב פרסם מאמר בענין זה בכתב העת "ירושתנו", כרך ג' (תשס"ט) עמ' קי"ח. כתב עת זה יוצא לאור פעם בשנה ע"י "מכון מורשת אשכנז" (בני ברק), ובו מחקרים וסקירות בתורתם של חכמי אשכנז, אורחותיהם ומנהגיהם].

הקשר שציין אליו הרב שליט"א בפרשת פקודי: "אֵלֶּה פְּקוּדֵי הַמִּשְׁפָּן" (שמות לח, כא) ⇔ "כִּי עֲנֵן ה' עַל הַמִּשְׁפָּן" (שם מ, לח). קשר נוסף: "אֵלֶּה פְּקוּדֵי הַמִּשְׁפָּן, מִשְׁפַּח הַעֲדָת" (שם לח, כא), "הַמִּשְׁכָּן מִשְׁכַּן שְׁנֵי פַעֲמִים" (רש"י) ⇔ "וְיִבְרָא ה' מְלֵא אֶת הַמִּשְׁפָּן... וְיִבְרָא ה' מְלֵא אֶת הַמִּשְׁפָּן" (שם מ, לד-לה). וכפילות נוספת: "וְיִבְרָא ה' עֲנֵן מֵעַל הַמִּשְׁפָּן... כִּי עֲנֵן ה' עַל הַמִּשְׁפָּן" (שם מ, לו-לח). קשר נוסף: "וְיִבְרָא אֶל בְּנֵי אוֹרֵי... עֲשֵׂה אֶת כָּל אֲשֶׁר צִוָּה ה' אֶת מֹשֶׁה" (שם א, ג) ⇔ "בְּבֹאֵם אֶל אֶהָל מוֹעֵד... יִרְחֲצוּ, כְּאֲשֶׁר צִוָּה ה' אֶת מֹשֶׁה" (שם ה, כה).

2. וכן מבואר ברמח"ל, וז"ל: "כי הנה יציאת מצרים היה תיקון גדול שנתקנו בו ישראל, ונשאר הדבר לְנֶצַח... והנה כשהגיע הזמן הראוי, חיזק האדון ברוך הוא את השפעתו והארתו על ישראל, וכָּפַף את הרע לפניו, והבדיל אותם ממנו, ורוימם אותם מן השפלות שהיו בו, וְהֶעֱלָם אֵלָיו ית', ונמצאו גאולים מן הרע גאולת עולם. ומשם והלאה הוקמו לאומה שלמה, דבוקה בו יתברך, ומתעטרת בו. והנה זה תיקון שנתקנו לעולמים, כמו שזכרנו, וכל הטובות שהגיעו ושמגיעות לנו - כולם תלויות בו" (דרך ה', חלק ד', פ"ד סע' ט'). הרי מבואר בדבריו,

שהתיקון הנצחי שנתקנו בו ישראל ביציאת מצרים, הוא במישור הרוחני.

3. וכעין זה כתב גם האבן עזרא (במדבר ו, ז): "דע, כי כל בני אדם עבדי תאוות העולם, והמלך באמת שיש לו נזר ועטרת מלכות בראשו - כל מי שהוא חפשי מן התאוות". הרי שההולך אחר תאוותיו הוא עבד, והחפשי מן התאוות הוא מלך, שאינו משועבד לשום דבר. [וביאר שם, שלכן נקרא הנזיר "נזיר", מלשון "נזר", שהוא פרוש מתאוות העולם, ועל כן הוא מלך אמיתי הראוי לכתר מלכות]. ועי' תוס' (גיטין יא, ב ד"ה בגיטי נשים) שהביאו מהירושלמי, שזכות היא לאדם להיות "עבדו של קצין", וחובה היא לו לצאת ממנו לחירות. ולענינו - במובן המושאל - זכות היא להיות עבדי ה', וחובה היא לצאת ממנו ל"חרות" מדומה, לעשות "מה שרוצים". [נהגם שהירושלמי במסקנה דוחה סברא זו ואומר: "אילו המוכר עבדו שלא מדעתו שמא אינו מכור"? (עי' תוס' שם) "פירוש: העבד נמכר בעל כרחו, הלכך אפילו בעבדו של קצין זכות הוא לו להשתחרר ממנו, שהרי יכול למכרו לאחר שלא מדעתו, וטוב לו שיהיה בן חורין כי שמא ימכרו לאחר" שאינו קצין (תוספות הרא"ש שם), אך סברא זו הרי אינה שייכת כלפי שמיא, דודאי אין לחוש שהקב"ה ימכור אותנו להיות עבדים של אחרים במקום שנהיה עבדיו שלו, וא"כ נשאר על כנה הסברא הראשונה, שזכות היא להיות "עבדו של קצין", וחובה היא לצאת ממנו לחירות].

וכעין זה יש מבארים בהגדה של פסח, שכל ארבעת הקושיות "מה נשתנה" עניינם אחד - מדוע כל השנה אוכלים מה שרוצים (חמץ ומצה ושאר ירקות) ואיך שרוצים (בלי טיבולים ובלי הסיבה), ואילו בליל הסדר אוכלים דברים מסויימים, מצה ומרור, ובאופן מסוים, בבי' טיבולים ובהסיבה. ותשובת האב על זה היא - "עבדים היינו לפרעה" וכו'. והיינו, שהיינו עבדים לפרעה, וכעת אנו עבדי ה', ועבדים לא עושים מה שהם רוצים, ולכן בפרט בלילה זה שהוא מוקדש לשחרור מעול מצרים והיותנו עבדי ה', אוכלים רק לפי הכללים, ולא מה שרוצים ואיך שרוצים. ולכן כל הלילה הזה נקרא "ליל הסדר", שכולו סדר, ויש סימן לכל שלב בלילה הזה, ולא עושים שום דבר שלא עפ"י הסדר. וזהו כדי להרגיל אותנו לעבודת ההש"ת, להתרגל לעשות מה שצריך ולא מה שרוצים. וזוהי החרות האמיתית שעליה אנו עושים יום זה לחג וליום טוב, והוא זמן חרותנו.

4. ולכן, את הקביעה כי "אין לך בן חורין אלא מי שעוסק בתלמוד תורה", הוציאו חז"ל מן הפסוק "וְהִמְכַתְּבֶנְיָהּ אֶל־הֵימָּן הַיּוֹם הַזֶּה" (שמות לב, טז) - "אל תקרא חרות אלא חירות, שאין לך בן חורין אלא מי שעוסק בתלמוד תורה" (אבות פ"ו מ"ב). אשר לכאורה אינו מובן, איזה עוגן ואחיזה יש לדרשה זו בפשוטו של מקרא, הרי הפשט איירי ביחס שבין המכתב ללוח, ואילו הדרש איירי בהשפעת התורה על עוסקיה, ואיזה קשר יש בין העניינים.

אך נראה שהביאור הוא כך: עובדת היות הכתב חרות על הלוחות ולא כתוב עליהן, משמעותה היא שהכתב הוא צורתו של הלוח. אין הכתב דבר זר הבא מן החוץ ונדבק אל הלוח, אלא צורתו של הלוח היא הכתב שעל גביו. הנמשל לזה הוא היחס שבין מצוות ה' לנשמתן של ישראל. מצוות ה' אינן דבר זר ונפרד מנשמתן של ישראל, אלא צורת נשמתו של יהודי היא, שיש בה רצון לקיים את המצוות שניתנו לו במכתב האלקים. ממילא נמצא, שתוכנו של המכתב החרות על הלוחות אינו אלא גילוי מילתא מה היא צורת נשמתן של ישראל. וא"כ הדרש יאה ונאה אל הפשט. כי אכן אותה חירות שזוכה לה העוסק בתורה והמקיים את מצוותיה, היא הנמשל של היות הכתב חרות על הלוחות.

5. האחרונים מקשים, למה נזקק הרמב"ם לסברא זו, הרי קי"ל דברים שבלב אינם דברים, וכיון שבפיו אמר "רוצה אני", מה אכפת לנו מה הוא חושב בלבו. ותירצו בשני אופנים:

א. אלמלא סברת הרמב"ם, הדברים שבלבו היו לא רק "דברים שבלב", אלא "דברים שבלבו ובלב כל אדם", (שהכל יודעים שבלבו הוא אינו רוצה לגרש, שהרי היינו צריכים להכותו כדי שיאמר "רוצה אני", וברור שלא אמר כן אלא כדי שיפסיקו להכותו), ודברים שבלבו ובלב כל אדם חשובים דברים. ולזה מועילה סברת הרמב"ם, שכבר אין כאן "דברים שבלבו ובלב כל אדם" שאינו רוצה לגרש, אלא להפך, ודאי רצונו לגרש. וגם אם בלבו הוא אינו רוצה לגרש, אין זה רצונו שלו, אלא רצון היצ"ר, והרצון שלו ודאי רוצה לגרש (חזו"א אבה"ע סי' קמ"ח לדרך נ. ד"ה ואמאי).

ב. ה"נתיבות" (סי' ר"ה סק"א) תירץ, דבגט לא די שתהיה "הסכמה" לגרש, (אי התנגדות), אלא צריך שיהיה "רצון" לגרש (רצון חיובי). וסברת "דברים שבלב אינם דברים" פועלת רק שלא להתחשב בהתנגדות שבלב, וכאילו אינו מתנגד, אבל מאידך גיסא היא אינה יוצרת "רצון" לגרש, וכדי שיהיה "רצון" יש צורך בסברת הרמב"ם, שיש בכל אדם רצון פנימי לעשות את רצון ה', שזהו כבר "רצון" חיובי, ולא רק הסכמה.

6. בירושלמי (שבת פ"א ה"א) הקשו על בן עזאי הסובר "מהלך כעומד דמי", איך יתכן שיתחייב המעביר ד' אמות ברשות הרבים בשבת, הרי הליכתו נחשבת כמי שעומד, והוא כמו שהונח החפץ אחר כל אמה ואמה, דפטור. ותירצו, דמשכחת לה בקופץ ד' אמות בבת אחת (הובא בתוס' שבת ה, ב ד"ה בשלמא). והקשה הגאון רבי עקיבא איגר (הובא בחי' רעק"א על הש"ס, ר"ה כט, ב), דלכאורה קשה לפי זה על בן עזאי, למה ביטלו חכמים מצות שופר ולולב ומגילה בשבת שמא יעבירו ד' אמות ברשות הרבים, והרי לבן עזאי אינו חייב אלא בקופץ, וקפיצה לא שכחא. ומובא באחרונים, שנכדו של רבי עקיבא איגר, ר' לייבל'ה איגר זצ"ל, תמה על קושיא זו, הלוא גזירת חז"ל היתה על עניני מצוות שופר ולולב ומגילה, ובהם איך שייך בכלל שלא לקפץ, אדרבא, לגבי מצוות הוי קפיצה מילתא דשכיחא שיקפצו מרוב התלהבות ותשוקה לקיים המצוות, לדבר מצוה יהודי אינו הולך, אלא קופץ בזריזות, ושפיר גזרו שמא יעבירו ארבע אמות ברשות הרבים באופן של קפיצה. ויש שהוסיפו על זה, דבן עזאי לשיטתו, שאמר במסכת אבות: "הוי רץ למצוה קלה כבחמורה" (אבות פ"ד מ"ב). הרי שדרך קיום המצוות הוא בריצה, א"כ שפיר יש לגזור בדבר מצוה, שמא ירוץ ויקפץ ויעבירו ד' אמות ברה"ר.

7. כלומר, את בעלי העבירות.

8. וידוע שהג"ר יצחק הוטנר זצ"ל היה רגיל לומר במתק לשונו, שאין לומר "עבר עלינו יום טוב פלוני", אלא "נוסף לנו יום טוב פלוני" (פחד יצחק חנוכה ריש מאמר ז'). כי כל יו"ט שעובר, מתוסף הוא לאוצר נפשנו, ואחר שקבלנו את השפעות החג, תפקידנו להמשיך אותן אל שאר ימות השנה.

וגם ידוע חידושו הגדול של הרמב"ן, שהנשמה היתירה של יו"ט (להבדיל מזו של שבת) נשארת ואינה מסתלקת במוצאי יו"ט, ולכן אין מברכין על הבשמים במוצאי יו"ט (ספר "האמונה והבטחון" לרמב"ן פרק כ"א - מובא בכתבי הרמב"ן מהד' מוסד הרב קוק ח"ב עמ' תכ"ה). [ונכתבו האחרונים, שכנראה זוהי גם שיטת הרשב"ם (פסחים קב, ב ד"ה ושמואל אמר ינה"ק), ובזה סרה מעליו תלונת התוס' (שם ד"ה רב אמר). ואכמ"ל]. ולפי דבריו, בכל יו"ט נוספת לנו עוד נשמה יתירה, ונשארת לעולם.